

ŠPECIÁLNA PEDAGOGIKA A SOCIÁLNA PRÁCA V ANDRAGOGIKE

SPECIAL EDUCATION AND SOCIAL WORK IN ADULT EDUCATION

Antonín Kozoň

Abstrakt

Odborný text poskytuje čitateľovi informácie poukazujúce na význam celoživotného vzdelávania aj pre dospelých jedincov so zdravotným a psychosociálnym postihnutím. Do celoživotného procesu obnovy a rozvoja profesných kompetencií postihnutých dospelých jedincov by mala svojimi poznatkami zásadnejšie vstúpiť špeciálna pedagogika a sociálna práca nielen pri obsahovej tvorbe edukačných a vzdelávacích programov andragogiky, ale aj ako jej odborníci - vzdelávači (lektori).

Kľúčové slová

Andragogika, zdravotné a psychosociálne postihnutie, sociálna práca, špeciálna pedagogika, patopsychológia, celoživotné vzdelávanie

Abstract

This text focuses on the importance of lifelong learning in adult people with physical or psychosocial disability. Special education and social work should step into the process of rebuilding and developing of the occupational competences of adult people with physical and psychosocial disability, in a more substantial way, not only in the creation of educational programs of adult education, but also by directly employing its specialists – lecturers in the process.

Keywords

Adult Education, health and psychosocial disability, social work, special education, patopsychology, lifelong learning

Úvod

Pri stále meniacich sa životných podmienkach sú dospelí zdravotne a psychosociálne postihnutí jedinci najzraniteľnejšou skupinou obyvateľstva. Aby sa neprepadli do sociálnej siete ekonomickej pomoci, pri obnove profesných a sociálnych kompetencií by mali byť vo väčšej pozornosti štátnej a regionálnej sociálnej politiky a nielen verejne deklarovať záujem o postihnutých občanov, ale aj vytvárať ekonomické a materiálne podmienky pre ich plnohodnotnú integráciu do spoločnosti aj celoživotným vzdelávaním. Do tohto celoživotného procesu obnovy a rozvoja profesných kompetencií postihnutých dospelých jedincov by mala svojimi poznatkami zásadnejšie vstúpiť sociálna práca a špeciálna pedagogika na obsahovom rozvoji edukačných a vzdelávacích programov andragogiky ako jej odborníci -vzdelávači (lektori). To je jeden z dôvodov, prečo je príspevok venovaný špeciálnym pedagógom a sociálnym pracovníkom. Má taktiež poskytnúť náhľad na možnosti vzdelávania dospelých študentom vysokoškolských odborov sociálnej práce a špeciálnej pedagogiky, aby sa oboznámili s možnosťami budúceho profesného uplatnenia aj na poli andragogiky, či oblasť edukácie a vzdelávania dospelých postihnutých jedincov zahrnuli vo svojej budúcej praxe ako jeden z účinných socializačných a resocializačných prostriedkov.

V detskom období a v ranej mladosti sa v špeciálno-pedagogickom procese vrodené a získané zdravotné a psychosociálne postihnutia kompenzujú inými osobnostnými danosťami. Postihnutý jedinec sa formuje v plnohodnotnú bytosť aj vzdelávaním pre profesné uplatnenie v živote. K rôznym postihnutiam dochádza aj v neskoršom veku, kedy sa zdravotne a psychosociálne postihnutí jedinci vytrácajú z pozornosti špeciálnych pedagógov (prevažne sa zaoberajú s postihnutými deťmi a mládežou) a po stabilizovaní ich psychosociálneho a zdravotného stavu by nemali ujsť pozornosti sociálnym pracovníkom. V socializačnom procese pri hľadaní alternatívnych a nových ciest uplatnenia sa v spoločnosti nástojčivo prichádzajú do úvahy programy na rozvoj sociálnych a vzdelanostných dispozícií pre praktické využitie, nebyť závislí na sociálnu odkázanosť.

Dôsledky psychosociálneho a zdravotného postihnutia môžu byť tak výrazné, že bez znalostného vstupu poznania špecifických potrieb osobnosti postihnutého dospelého jedinca, by bol bez odborného vstupu špeciálnej pedagogiky andragogický proces edukácie a vzdelávania sťažený, dokonca nemožný. Na druhej strane andragogika - celoživotné vzdelávanie, je pre jedincov po strate zamestnania dôsledkami sociálno-hospodárskych zmien v spoločnosti, či zhoršením zdravotného stavu alebo spôsobené dôsledkami sociálno-

kultúrnych faktorov, súčasťou činnosti sociálnej práce v rekvalifikačných kurzoch a v rozvojových programoch na získanie sociálnych a profesných kompetencií u dospelých jedincov.

Andragogika - veda praxe

Andragogika je považovaná za vedu, ktorá sa zapodieva výchovou a vzdelávaním dospelých, pričom vychádza z poznania iných vied, nielen sociálno-vedných disciplín, ale predovšetkým z overených poznatkov vlastnej praxe. Svojimi výsledkami poukazuje na svoj otvorený systém pre vstup nielen informácií z materskej pedagogiky, psychológie, sociológie, prírodných vied, či poznatkov z oblasti ekonómie, informatiky, lekárstva, teológie a pod. Tie podnecujú andragogiku k hľadaniu efektívnejších ciest pre rozvoj rôznych foriem, prostriedkov, metód a metodík edukácie a vzdelávania jedincov ako celoživotné učenie po ukončení základného, stredoškolského a vysokoškolského vstupného vzdelávania.

Stredobodom záujmov andragogiky sa stávajú dospelí jedinci nielen pri zmene, obnove, či nových znalostných praxii vzhľadom na vonkajšie sociálne požiadavky, ale aj z hľadiska vnútorných potrieb jedincov pri celoživotnom vzdelávaní, či zmene svojho sociálneho statusu s vlastnou motiváciou a aspiráciou niečo pre seba urobiť. Tak sa človek môže stať vnútorne slobodný, so znalosťou vecí sa kreatívne pohybovať v spleti sociálnych vzťahov a neuvedomene (jedinec si svoje konanie už nemusí uvedomovať, lebo je vnútorne slobodný a nepotrebuje vedomú kontrolu), prirodzenou bezprostrednosťou zaujať konštruktívne riešenie nielen vzniknutých problémov, ale aj intuitívne im predchádzať, dať sledu udalosti cielený smer. To sa dá dosiahnuť nielen pasívnym prispôsobovaním sa jedinca meniacemu sa sociálnemu prostrediu (aj k tomu je potrebné sa stále učiť), ale aj aktívne sa podieľať na vlastnej edukácii a vzdelávaní v priebehu celého svojho života. Andragogika na to potrebuje mať aj vlastné teoretické východiská, pritom sa opierať o zásady mravných hodnôt, ekologickej zodpovednosti a úcty voči každej existencii života a jej prirodzenej forme prejavu, ktorá nepoškodzuje bytie človeka. „*Jej cieľom*, ako uvádza autorka M. Machalová (2006, s. 21), *je zameranie na externalitu osobnosti, pričom je determinovaná vnútornou štruktúrou osobnosti - internalitou.*“ Treba to chápať tak, že internalizačný proces andragogiky má nielen psychologický charakter, ale aj morálny aspekt zodpovednosti.

Významnou skutočnosťou je, že napriek niektorým výhradám, pohľad na andragogiku ako vedu je nesporný. Andragogika skúma taký dynamický sa vyvíjajúci a meniaci spoločenský jav, akým je *výchova a vzdelávanie dospelých*, pričom zaznamenáva v relatívne

krátkom čase období meniaci sa význam, obsah, resp. výklad niektorých pojmov, a to dokonca do takej miery, že na základe pôvodných pojmov vznikajú pojmy nové, s použitím nových termínov na ich označenie. To sa týka i samotného pojmu andragogika ako uvádza J. Matulčík (2003), kde sa termínom andragogika nezamieňa termín pedagogika dospelých, ale ako zdôrazňuje V. Prusáková (2002, in M. Matulčík, 2003, s.39), andragogika predstavuje úplne novú, v porovnaní s pedagogikou dospelých širšiu koncepciu vedy o výchove dospelého človeka v rámci vied o výchove.

Autor J. Matulčík (2003) ďalej v tomto zmysle sa vyjadruje, že nezriedka sa však používajú súčasne v synonymnom význame staršie i novšie termíny na označenie toho istého pojmu. Andragogiku považuje za vedu o výchove a vzdelávaní dospelých, ktorá má mať presné vymedzenie a správne používanie pojmov a tak vytvárali ucelenú, logickú terminologickú sústavu andragogiky ako vedy. V andragogike sa to týka podľa uvedeného autora takýchto základných pojmov ako sú (J. Matulčík, 2003):

- výchova a vzdelávanie dospelých,
- vzdelávanie dospelých,
- ďalšie vzdelávanie,
- celoživotne vzdelávanie,
- celoživotné vzdelávanie.

Andragogika a jej predmet vo vzťahu k sociálnej práci a špeciálnej pedagogike

Podľa názoru Miloša Beneša (2001) andragogika spĺňa v základe vonkajšie atribúty vedy. Stáva sa, i keď pomerne oneskorene, súčasťou života na akademickej pôde vysokých škôl v spoločensve s pedagogikou, sociológiou alebo psychológiou, či sa rozvíja v samostatných odboroch, pričom produkuje bohatú činnosť (konferencie, publikačná činnosť, vzdelávacie programy, výskum). Andragogika sa dokonca člení a špecializuje na rôzne subdisciplíny, ktoré sú zamerané na voľný čas, starších ľudí, didaktiku, vzdelávací manažment. (M. Beneš, 2001, ss. 9-10). Pozornosť sa upriamuje aj na jedincov so špecifickými sociálnymi potrebami vzhľadom na rôznorodé zdravotné a psychosociálne postihnutia, na možnosti ich edukácie a vzdelávania ako súčasť jej predmetu.

Predmetom andragogiky je ďalšia, či súbežná alebo pokračujúca edukácia a vzdelávanie v priebehu celého života dospelého jedinca z hľadiska potrieb užšieho a širšieho spoločenstva, ako aj svojej vlastnej motivácie vlastného osobnostného rozvoja, čo môžeme doložiť aj tvrdením M. Beneša (2001, s. 57), že *„predmetom andragogiky je učiaci sa dospelý a sociálne súvislosti tohto učenia.“*

Z hľadiska zamerania svojho obsahu na objekt môže byť andragogika členená na oblasť firemnú, rekvalifikačnú, záujmovú, kulturalizačnú, reedukačnú... atď., vzhľadom na používané formy, prostriedky a metódy andragogického snaženia. V tomto smere má andragogika blízko k sociálnej práci, ktorej predmetom je socializácia (A. Kozoň, 2009), kde *„sociálna práca sa chápe ako špeciálne usmerňovanie socializačných procesov“* (H. Holstein-Bringman, 2001, s. 6).

Andragogika sa stáva špecifickou súčasťou predmetu sociálnej práce v procese socializácie jedinca so sociálnymi a psychosociálnymi problémami, ale je aj prostriedkom rozvojových sociálnych programov zamestnancov a ich rodinných príslušníkov vo firemnej praxi. Z toho vyplýva, že andragogika ako praktická vedná disciplína, na základe svojich teoretických východísk, môže efektívne zaplniť otvorený priestor učenia nových schopností, zručnosti a praxii pre socializačné potreby spoločenstva motivačnou činnosťou pri edukácii a vzdelávaní bežnej dospeléj populácie programami celoživotného vzdelávania, ale aj sociálno-ekonomicky postihnutých, psychosociálne deprivovaných, ako aj zdravotne postihnutých dospelých jedincov. V andragogickom procese je u týchto takto postihnutých dospelých jedincov nevyhnutná, povedané slovami Š. Vaška (2003, s. 68), špeciálnopedagogická intervencia – komplexné výchovné ovplyvňovanie prostredníctvom komunikácie – na báze informačného kolobehu, ktoré tvoria edukácia, reedukácia, rehabilitácia, korekcia, stimulácia a pedagogická terapia.

O význame vstupu špeciálnej pedagogiky a sociálnej práce do andragogického procesu pri edukácii a vzdelávaní zdravotne a psychosociálne postihnutých dospelých jedincov poukazuje pri vymedzení predmetu andragogiky M. Beneš (2001, s. 60), že *„...andragogika sa musí zamerať nielen na vzdelávacie inštitúcie, ale aj na proces inštitucionalizácie učenia sa dospelých. Predmetom andragogiky ako vedy je teda učenie sa dospelých v celej jeho šírke“*. Učenie sa dospelých uvedený autor vymedzuje ako predpoklad vyrovnávania sa s nárokmi a so zmenami života (tieto nároky a zmeny života u postihnutých jedincov kladú

zvýšené nároky na andragogiku, pozn. A. K.) a dodáva, že andragogika sa takto chápaním predmetom zaoberá v štyroch rovinách (Beneš, 2003, s. 66):

1. makrosociálny vývoj – andragogika sa zameriava na význam kultúrnych, politických, ekonomických a technologických štruktúr a zmien vzdelávania a učenia sa dospelých;
2. inštitucionálne a organizačné zázemie vzdelávania dospelých;
3. interakcia, didaktika a metodika vzdelávania a učenia sa dospelých;
4. individuálna úroveň – tvorba identity a možnosť plánovať vlastnú vzdelávaciu cestu.

Tútorstvo špeciálnej pedagogiky a sociálnej práce v andragogickom procese

Človek ako spoločenská bytosť je schopná na každom úseku svojho veku ďalšieho rozvoja v kognitívnych, emocionálnych a konatívnych danostiach svojej osobnosti. V tomto smere je objektom klasickej pedagogiky výchova a vzdelávanie od základnej až po vysokú školu bežná populácia, tak u jedincov so zdravotným a psychosociálnym postihnutím, sú vo výchove a vzdelávaní kladené špecifické podmienky pre edukačný a vzdelávací proces, ktorým sa v celej šírke zaoberá špeciálna pedagogika. Myslíme si, že aj u zdravotne a psychosociálne postihnutých jedincov v dospelom veku, bez ohľadu či ide o vrodené alebo získané postihnutie, by sa mala špeciálna pedagogika svojou pozornosťou upriamiť na andragogické aspekty celoživotného učenia a vzdelávania postihnutých jedincov. Títo jedinci so zdravotným a psychosociálnym postihnutím, ako aj so sociálno-ekonomickými problémami, sú pre svoju ľahkú zraniteľnosť najviac vystavení dôsledkom sociálnej a kultúrnej deprivácie a pod. Z toho dôvodu v edukačných a vzdelávacích programoch by mali byť aj priamymi subjektmi andragogiky aj špeciálni pedagógovia a sociálni pracovníci. Samozrejme vychádzame z toho, že postihnutý jedinec so špecifickými edukačnými a vzdelávacími potrebami ako objekt andragogiky nemá pasívne postavenie, pretože: „*Zároveň si musí andragogika uvedomiť, že za koordináciu a zameranie učenia v priebehu svojho života preberá každý jedinec v rastúcej miere zodpovednosť sám*“ (M. Beneš, s.60). V tejto zodpovednosti by postihnutý jedinec nemal byť osamotený, pretože postihnutie v ňom samotnom pôsobí psychicky dezintegračne a je dezorientovaný. Stráca orientáciu vo svojich psychických procesov a v sociálnych vzťahoch so svojim okolím.

S týmto tvrdením, treba v plnej miere súhlasiť, ale v procese socializácie dospelých jedincov so sociálno-ekonomickými problémami, či so sociálno-kultúrnym postihnutím (predmet sociálnej práce) a v procese pedagogizácie zdravotne postihnutého jedinca (predmet

špeciálnej pedagogiky), je určitá časť kompetencií dočasne delegovaná na špeciálneho pedagóga alebo sociálneho pracovníka. Mohla by tu vyvstať otázka, či sa uvedení odborníci nedostávajú do pozície andragogiky. Na prvý pohľad to tak vyzerá, ale zameranie vedných disciplín špeciálnej pedagogiky a sociálnej práce je širšie, kde (v tomto prípade) andragogika sa stáva ich prostriedkom socializácie alebo pedagogizácie - inštitucionalizáciou procesu učenia dospelého postihnutého/postihnutých za dočasného tútorstva špeciálnej pedagogiky alebo sociálnej práce. Špeciálna pedagogika a sociálna práca pri prístupe k dospelému objektu svojho zamerania musí brať do úvahy špecifiká psychosomatického a sociálno-kultúrneho postihnutia a ich možnosti pre pedagogizačný a socializačný proces.

Autorka R. Čornaničová (2011) vo svojom uvažovaní predstavuje chápanie andragogiky podľa zamerania na všetky základné oblasti dospelého človeka, kde je najviac vystavený zmenám, kde hľadá životnú orientáciu, spôsoby ďalšieho utvárania, sebazdokonaľovania a sociálnej pomoci. Na tomto základe možno členiť andragogiku na základné subsystémy s našim štvrtým doplnením:

1. profesijná andragogika – zameraná na ďalšie odborné vzdelávanie, vrátane rekvalifikačného vzdelávania, personálneho manažmentu, poradenstva ako postupovať v profesnej kariére a pod.;
2. kultúrno-osvetová andragogika – zameraná na aktivity vo voľnom čase, kultúrno-osvetovú činnosť, záujmové a občianske vzdelávanie;
3. sociálna andragogika – zameraná na oblasť andragogických aspektov sociálnej práce s dospelými, sociálnu starostlivosť (E. Čornaničová, 2011, s. 38) a
4. špeciálna andragogika – zameraná na dospelého jedinca so zdravotným a psychosociálnym postihnutím na jeho učenie a ďalšie odborné vzdelávanie, prípadnú edukáciu a kulturalizáciu vzhľadom na špecifiká sociálneho a zdravotného postihnutia.

Špeciálna andragogika a jej význam

Môžeme povedať, že hoci špeciálna andragogika, ako súčasť všeobecnej andragogiky, sa dá v súčasnosti chápať ako vzdelávanie postihnutých dospelých viac ako organizovaný vzdelávací proces, než výchovný proces, v sebe nesie výrazne atribúty kultúrnej a sociálnej andragogiky vzhľadom na psychosociálne potreby postihnutých dospelých. Napr. pri sociálno-kultúrnej deprivovaní obyvateľoch autor T. Loran (2009, s.20) uvádza: „*Je nepochybné, že exkludovaní a marginalizovaní Rómovia žijúci v segregovaných rómskych*

lokálnych spoločenstvách, na základe ich charakteristických znakov, explicitne poukazujúcich na nimi doteraz nesaturovanú sociálnu a kultúrnu potrebnosť, vytvára špecifickú cieľovú skupinu v kreovaní potenciálu ľudského kapitálu, na ktorý je zameraná sociálna práca...“, čím sa do popredia dostáva práve u takto postihnutých dospelých jedincov potreba konkrétnej činnosti sociálnej a špeciálnej andragogiky, kde edukačný faktor je na pozadí konkrétneho vzdelávania a učenia k pracovným a zamestnaneckým praxiam pre trh práce k praktickým spôsobilostiam ich uplatnenia v širšom spoločenstve a zisk osobnostného dozrievania pre zmyslupnejší život v primárnom prostredí. Pritom vo všeobecnej podobe primárnu rolu zohráva profesijná andragogika ako vzdelávanie dospelých, ktoré podľa M. Beneša (2003, in J. Kalnický, 2007, ss. 31-32):

- nie je obmedzené na určité obsahy, stupne alebo metódy vzdelávania;
- môže prebiehať vo formálnom vzdelávacom systéme, tak aj mimo neho;
- znamená zvyšovanie dosiahnutého stupňa formálneho vzdelania získaného na základných, stredných, odborných a vysokých školách, alebo slúžia ako cesta k získaniu pre osoby, ktoré sa nemohli z nejakého dôvodu tohto vzdelávania zúčastniť;
- slúži k rozvoju schopností, obohateniu znalostí, zvýšeniu alebo zmene rekvalifikácie a k zmene postojov a názorov;
- je zamerané na dva vzájomne prepojené ciele: na rozvoj osobnosti (seberealizácia) a na zaistenie participácie osobnosti na vyváženom sociálnom, kultúrnom a ekonomickom rozvoji (občianska zodpovednosť);
- je súčasťou celoživotného učenia a vzdelávania, pričom vzdelávanie dospelých sa nevzťahuje na celé učenie, ale na učenie systematické, plánované, cieľavedomé a vzdelávajúci sa dospelý nie je redukovaný na žiaka alebo študenta, pretože jeho hlavnými sociálnymi rolami sú tie, ktoré naplňuje v práci, rodine a spoločenskom živote.

Špecifiká učenia postihnutých dospelých jedincov

Profesor špeciálnej pedagogiky Štefan Vašek (2003) upozorňuje na špecifiká v prístupoch učenia a vzdelávania postihnutých, pretože v edukačnom a vzdelávacom procese informačný kolobeh medzi vyučujúcim a jeho objektom pozostáva zo zdroja informácií, kde sa striedajú v úlohe producenta a recipienta. Môžeme povedať, že tento proces je v andragogickom prostredí u dospelých jedincov voľnejší, kde informačný kolobeh sa realizuje prostredníctvom

aparátu recepcie cez centrálny spracovateľský a úložný aparát a cez aparát expresie. Uvedený autor upozorňuje, že u postihnutých sa tento kolobeh môže stretávať s prekážkami:

- aparát recepcie – je limitovaný vo svojej činnosti u sensoricky postihnutých (zrakovo a sluchovo);
- aparát spracovania a uchovania – je limitovaný u mentálne postihnutých jedincov u jedincov s poruchami učenia;
- aparát expresie – je limitovaný u jedincov s narušenou komunikačnou schopnosťou a u telesne postihnutých v dôsledku limitovanej hybnosti.

V špeciálnej andragogike a taktiež v sociálnej andragogike, pri poskytovaní spätnej informácie medzi andragógom a jeho objektom, sú úskalia pri emočných a konatívnych poruchách, ktoré môžu mať charakter stálej osobnostnej poruchy vzniknuté faktormi psychickej deprivácie v ranom období života, alebo spôsobené psychosociálnou depriváciou primárneho prostredia na utváranie asociálneho obrazu osobnosti, či získané neskoršie posttraumatickou stresovou poruchou, či majú prechodný charakter vzniknuté vstupom nepriaznivých životných situácií (ekonomické a psychosociálne postihnutie, napr. strata zamestnania, domova, blízkych, zdravia, sociálneho statusu a pod.).

Všetky uvedené okolnosti u postihnutých dospelých jedincov, si vyžadujú z andragogického pohľadu nielen základné znalosti z oblasti patopsychológie a psychopatológie, ale aj poznanie špeciálnopedagogickej didaktiky a rôznych opatrení sociálnej práce – jej foriem, prostriedkov a metód, nielen na rozvoj osobnosti postihnutého dospelého jedinca, ale aj na kompenzáciu defektov prostredníctvom novo získanými praxiami v edukačnom a vzdelávacom procese. Na druhej strane špeciálna pedagogika a sociálnej práca sa obohacujú o praktické skúsenosti edukácie a vzdelávania dospelých a majú tak možnosť prevziať nielen teoretické poznatky overené praxou, ale aj konkrétne uspôsobené metodiky do svojho obsahu pedagogizácie a socializácie zdravotne, psychosociálne a sociálno-ekonomicky postihnutého dospelého jedinca. Tým môže špeciálna pedagogika presúvať sféru svojho záujmu z oblasti detí a mládeže aj na oblasť dospelých populácie a tak byť účinným prostriedkom špeciálnej andragogiky. To sa týka aj predmetu sociálnej práce.

Literatúra

- ACTA ANDRAGOGICA 2, Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2011, 192 s. ISBN 978-80-970595-2-1.
- BARTOŇKOVÁ, H. 2011. *Pojetí predmetu andragogiky: od vzdelávani dospelých k identifikaci, získavani, rozvoji a měreni úrovně kompetenci*, ss. 21-36. In ACTA ANDRAGOGICA 2, Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2011, 192 s. ISBN 978-80-970595-2-1.
- BENEŠ, M. 2001. *Andragogika, filozofie - věda*. Praha : Eurolex bohemia, 2001, 122 s. ISBN 80-86432-03-3.
- BENEŠ, M. 2003. *Andragogika – teoretické základy*. Praha : Eurolex bohemia, 2003. ISBN 80-86432-23-8.
- BOČKOVÁ, V. 1989. *Výchovné působení vzdelávacích činností*, ss.151-208. In Skalka, J. a kol. 2989. *Základy pedagogiky dospelých*. Praha : SPN, 256 s. ISBN 80-04-21636-6.
- ČORNANIČOVÁ, R. 201. *Kultúrno-osvetová andragogika*, ss. 37-56. In ACTA ANDRAGOGICA 2, Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2011, 192 s. ISBN 978-80-970595-2-1.
- HOLLSSTEIN-BRINGMANN, H. 2001. *Sociálna práca a systémové teórie*. Trnava : SAP, 2001. ISBN 80-88908-78-7.
- KALNICKÝ, J. 2007. *Systémová andragogika*. Ostrava : Pedagogická fakulta OU, 2007, 150 s. ISBN 978-80-7368-489-1.
- KOZOŇ, A. 2010. *Patopsychológia psychopatológia postihnutých v socializácii*. Trenčín : SpoSoIntE, 2010, 174 s. ISBN 978-90-970121-7-5.
- KOZOŇ, A. 2009. *Sociálna práca s rizikovým klientom*. Trenčín: SpoSoIntE, 68 s. ISBN 978-80-970121-6-8.
- KOZOŇ, A. 2012. *Základy andragogiky per špeciálnych pedagógov a sociálnych pracovníkov*. Trenčín: SpoSoIntE, 74 s. ISBN 978-80-970121-08-4.
- LORAN, T. 2009. *Paradigma kreovania ľudského kapitálu Rómov*. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2009, 170 s. ISBN 978-80-89225-9.
- MACHALOVÁ, M. 2006. *Psychológia vo vzdelávaní dospelých*. Bratislava : Gerlach Print, 2006, 224 s. ISBN 80-89142-07-9.
- MATULČÍK, J. 2003. *Od výchovy a vzdelávania dospelých k celoživotnému učeni sa*, ss. 38-54. In Švec, M. a kol. 2003. *Pojmoslovné spory a ich definičné riešenia vo výchovovede*. Bratislava : Stimul, 2003, 147 s. ISBN 80-88982-73-1.

- MUŽÍK, J. 2004. *Androdidaktika*. Praha : ASPI Publishing, 2004, 148 s. ISBN 80-7357-045-9.
- MUŽÍK, J. 2010. *Řízení vzdělávacího procesu. Andragogická didaktika* Praha : Wolters Kluwer ČR, 2011, 324 s. ISBN 978-80-7357-581-6.
- PLAMÍNEK, J. 2010. *Vzdělávání dospělých*. Praha : Grada Publishing, a.s., 2010, 320 s. ISBN 978-80-247-3235-0.
- SKALKA, J. a kol. 1989. *Základy pedagogiky dospělých*. Praha : SPN, 1989, 256 s. ISBN 80-04-21636-6.
- ŠERÁK, M. 2009. *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha : Portál, 2009, 208 s. ISBN 978-80-7367-551-6.
- ŠVEC, M. a kol. 2003. *Pojmoslovné spory a ich definičné riešenia vo výchovovede*. Bratislava : Stimul, 2003, 147 s. ISBN 80-88982-73-1.
- VÁŠEK, Š. 2003. *Návrh definícií niektorých termínov špeciálnopedagogickej teórie komunikácie u postihnutých*, ss.68-80. In Švec, M. a kol. 2003. *Pojmoslovné spory a ich definičné riešenia vo výchovovede*. Bratislava : Stimul, 2003, 147 s. ISBN 80-88982-73-

Kontakt na autora

Doc.PhDr. Antonín Kozoň, PhD.

Vysoká škola Danubius

Fakulta sociálnych štúdií

Richterova č. 1171

925 21 Sládkovičovo

E-mail: antonin@kozon.cz